

Medi ambient i història

per Piero Bevilacqua*

És un mecanisme de la cultura d'occident que ja està provat: cada vegada que un gran problema es fa present a la realitat, entra a la vida quotidiana de milions d'homes, reclama l'atenció de l'opinió pública, apareix la necessitat imperiosa de girar el cap enrere, de descobrir d'on ve i què l'ha causat. En una paraula, sorgeix la necessitat de fer-ne la història.

Els problemes medioambientals del nostre temps no surten d'aquesta norma; ben al contrari, en aquest moment es troben a la base d'un esforç, que és sempre més gran i multiforme, dirigit a col·locar-los en una àmplia dimensió diacrònica. A la literatura històrica dels darrers anys les aproximacions, els temes dominants, els punts de vista, les orientacions teòriques i ideals que han inspirat els estudiosos de la història sobre aquestes qüestions són ja diversos. En realitat, els historiadors estan ja envoltats d'una massa de producció científica (naturalista, econòmica, sociològica) que ha arribat a ser imponent en pocs anys. Això permet, segons la meua opinió, començar a delinear —sense pretendre indicar-los tots— quins són (i també quins poden arribar a ser en un futur proper) els camps d'interès més importants dintre dels quals tendeix a situar-se la recerca històrica per furnir la seva distribució específica de coneixement. Una contribució que pot ajudar a enriquir la cultura historiogràfica de nous temes i noves sensibilitats, però que, al mateix temps, si se sosté per mitjà d'un esforç teòric adient, pot fins i tot transformar-ne radicalment els paradigmes tradicionals.

Potser una primera, i un xic òbvia, línia de recerca sobre aquests temes és la que han proporcionat els estudiosos de diversa procedència cultural, en general americans i alemanys —però no solament aquests—, que han començat a fer la història dels moviments polítics «verds», de llurs idees i llurs batalles en defensa dels equilibris naturals trasbalsats pel desenvolupament industrial. És la nova sensibilitat cultural pels problemes del present que comença a fer la pròpia història, ni que sigui sobre el vessant dels moviments polítics i d'opinió, de les organitzacions ecologistes. A aquest filó de recerca pertanyen obres com la de P. Lowe i J. Goyder, *Environmental Groups in Politics* (Londres 1983); G. Langgth, *The Green Factors in German Politics. From Protest Movement to Political Party* (Colorado 1986); J. Hermand, *Grüne Utopien in Deutschland*.

* Piero Bevilacqua, IMES (Istituto di Storia e Scienze Sociali), Roma.

Zur Geschichte des ökologischen Bewusstseins (Frankfurt del Main 1991). Però al si d'aquest mateix àmbit caldria situar-hi també les temptatives de reconstruir la història de la sensibilitat i de les concepcions de la natura. Aquestes tendències de recerca, desenvolupades sobretot a Alemanya en els últims anys, i que algunes vegades envaeixen la història del pensament, intenten situar les causes de la relació de domini de l'home sobre la natura en temes culturals de molta més amplitud. Pel que fa a aquest tema, és significatiu el treball de R. Groh i D. Groh, *Weltbild und Naturrasseignung. Zur Kulturgeschichte der Natur* (Frankfurt del Main 1991), que desenvolupa temes, en particular el presumpte lligam entre crisi ecològica i consciència religiosa, tractats ja en un seminari internacional que es va fer a Roma l'any 1989 (cf. D. i R. Groh, *Natura e ottimismo storico agli esordi della modernità. Le radici religiose di una crisi attuale*, dins Diversos Autors, *Il declino degli elementi. Ambiente naturale e rigenerazione delle risorse nell'Europa moderna*, a cura d'A. Caracciolo i G. E. Bonacchi [Bolonya 1990]). En aquest mateix àmbit es pot incloure, però amb un interès històric més definit, el treball de Keith Thomas, *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England, 1500-1800* (Londres 1983). És, sens dubte, una obra de gran abast i erudició que reconstrueix els canvis en la sensibilitat anglesa (però en bona mesura també europea) envers els animals, les plantes, l'ambient natural d'una llarga fase històrica. Tot estudiós que vulgui afrontar temes d'aquesta natura haurà de referir-s'hi necessàriament.

Una de les temptacions més fortes que els problemes ambientals del nostre temps presenten als historiadors és, certament, la d'anar a cercar en el passat, fins i tot el més llunyà, exemples de contaminació que afectaven les societats pre-capitalistes. És una manera, potser un xic simple, de respondre a la curiositat dels lectors d'història, als quals s'ofereix la possibilitat de paladejar fins a quin punt l'avui s'assembla a l'ahir; com àdhuc abans de la industrialització la humanitat es va veure afectada per contaminacions de l'aire i de l'aigua i l'alteració ambiental fou, en moltes àrees, una realitat quotidiana. L'exemple més clàssic i més recurrent en aquests estudis és, naturalment, la contaminació procedent de la combustió de carbó, o de la pol·lució industrial, de la ciutat de Londres. Alguns assaigs que es mouen en l'esmentada direcció, disseminats predominantment per revistes americanes, han estat publicats fa pocs anys per l'editor germànic Suhrkamp en un recull a cura de R. P. Sieferle, *Fortschritt der Naturzerstörung* (Frankfurt del Main 1988).

Personalment, tinc la convicció que els termes *natura*, *medi ambient*, etc. no s'han d'inserir tranquil·lament en la recerca històrica com un dels tants motius que han enriquit l'escenari del treball històric els últims decennis. No es tracta d'una nota més que s'hagi de col·locar en una partitura musical que ja és rica i densa. Una reconstrucció profunda de

la relació home-natura en una perspectiva històrica, en realitat, no solament obre camps de recerca, inesperats a l'historiador, sinó que constitueix alhora la condició per a mirar el passat d'una manera nova i per a introduir nous elements d'anàlisi i de judici a la cultura del nostre temps.

Segurament en aquesta direcció es mouen —evidentment, amb força analítica i interpretativa diversa— els estudis adreçats a indagar la natura com a seu de recursos, lloc en què es produeixen els mitjans de supervivència o d'acumulació de la riquesa. I el bosc, la llenya dels arbres, com és fàcil d'imaginar, constitueixen l'objecte privilegiat d'aquestes investigacions. Aquest any ha estat publicada una vasta —potser massa vasta— síntesi històrica, la de J. Perlin, *A Forest Journey. The Role of Wood in the Development of Civilization* (Cambridge, Mass., 1991), que descriu una dilatada paràbola històrica de l'ús de la fusta: des de les primeres civilitzacions de l'edat del bronze, a Àsia, fins als Estats Units d'Amèrica després de la revolució. És una obra que ens mostra, potser per primera vegada, en un ampli quadre de conjunt, no sols la importància fonamental, el poder condicionant que la fusta com a recurs ha tingut a les economies de les societats pre-modernes i pre-capitalistes (el seu ús absolutament predominant a tota activitat productiva i a tota operació quotidiana), sinó també el seu pes en les eleccions polítiques de l'estat, en la legislació; com a lloc, en definitiva, de conflictes entre interessos estatals i necessitats privades.

En aquesta darrera direcció de recerca els estudis estan força avançats, i poden, entre altres coses, utilitzar i desenvolupar les recerques tradicionals d'història agrària. En els últims temps s'ha anat enriquint la producció historiogràfica amb aquest enfocament. Un bon exemple, per a la historiografia de llengua espanyola, és el treball de Xesús Balboa *O monte en Galicia* (Vigo 1990).

El bosc sempre ha ofert itineraris diversos d'investigació als historiadors. A Itàlia, per exemple, per causa dels marcats caràcters mediterranis que assenyalen la geografia de la península, s'han estudiat majoritàriament els efectes del desboscament sobre l'erosió del sòl, que ha comportat sovint fenòmens imponents d'abarrancament, alteració del curs dels torrents i modificacions dels microclimes locals. Algun geògraf (per exemple, B. Vecchio, *Il bosco negli scrittori italiani del Settecento e dell'età napoleonica* [Torí 1974]) i algun historiador (per exemple, P. Bevilacqua, *Catastrofi, continuità, rotture nella storia del Mezzogiorno*, «Laboratorio Politico», núm. 5-6 [1981]) s'han dedicat a treballar, amb aquest objectiu, sobre l'enorme procés de desboscament que caracteritza la península italiana a la fase de començament de l'edat contemporània. Però la recerca històrica italiana sobre aquests temes ha pres també altres camins, apuntant en alguns casos cap a anàlisis dirigides de manera més específica a la realitat i a la vida del bosc. Gràcies als treballs de D. Moreno, per exem-

ple, comencen a haver-hi interessants exploracions d'«arqueologia forestal» destinades a donar-nos resultats útils de coneixement sobre la utilització d'aquest recurs (cf., per exemple, *Querce come olivi. Sulla rovericoltura in Liguria tra XVIII e XIX secolo*, «Quaderni Storici», núm. 49 [1982]: número dedicat a aquests temes).

L'historiador que ha escomès camins originals partint del bosc ha estat, certament, J. Radkau. Autor de nombrosos assaigs sobre aquest tema publicats en revistes o obres col·lectives, també ha realitzat —en col·laboració amb I. Schäfer— un dens volum sobre el bosc, amb una referència particular a Alemanya: *Holz. Ein Naturstoff in der Technikgeschichte* (Hamburg 1987). Aquest autor té el mèrit d'haver copsat la connexió existent entre l'ús dels recursos —en el seu cas, la fusta— i l'evolució de les tècniques com un capítol de la història social encara inexplorat en gran mesura. Així, la *Technikgeschichte* a partir del seu propi desenvolupament es converteix en una història que planteja d'una manera nova, al centre dels seus propis interessos, la relació entre l'home i el medi ambient. L'examen de l'ús econòmic del bosc a la societat germànica de l'ancien régime porta, a més, Radkau a mostrar —en oposició a tots els que han vist les raons del pas al carbó i, per tant, el principi de la fi de l'ús dels recursos renovables, en la «carestia» de fusta— l'equilibri que regia l'explotació dels recursos forestals a les economies del passat. En realitat, i més del que es pugui creure, una economia *self-sustaining* era, a l'època pre-industrial, precisament aquella que es fonamentava en la utilització dels boscos.

També l'aigua, recurs fonamental i insubstituïble per a la vida humana, s'ha convertit en objecte d'atenció i de recerca per als historiadors interessats en l'estudi de la relació home-ambient. I també per aquest recurs les direccions d'investigació i de reconstrucció del passat que semblen obrir-se als historiadors són múltiples. Per exemple, desenvolupant alguns filons i algunes sensibilitats de la història social francesa recent, un historiador com J. P. Goubert ha dedicat un llibre a l'adveniment de l'aigua potable (*La conquête de l'eau* [París 1986]) i a la seva introducció a les cases de la gent: font d'una nova concepció de la higiene urbana, de la cura de la persona, de nous nivells de salut pública.

A Alemanya, on s'ha parat atenció de manera predominant a la contaminació de les aigües, resultat de l'abocament de residus industrials, alguns historiadors han tendit recentment a reconstruir l'evolució de la necessitat i el consum d'aigua potable juntament amb les tècniques connectades amb la seva canalització (T. Kluge i E. Schramm, *Wassernöte. Zur Geschichte des Trinkwassers* [Colònia 1986]).

A Itàlia la recerca històrica és encara molt lluny d'afrontar temes semblants. Des de fa poc temps, de tota manera, es fan estudis sobre l'aigua en direccions de recerca diferents d'aquelles que els estudis que

acabem d'esmentar han privilegiat. Qui escriu això, per exemple, ha intentat de fer una síntesi del desenvolupament de la irrigació a Itàlia al llarg de dos segles (*Le rivoluzioni dell'acqua. Irrigazione e trasformazioni dell'agricoltura tra Sette e Novecento*, dins P. Bevilacqua [comp.], *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea*, vol. I [Venècia 1989]). Una major perspectiva des dels problemes d'història ambiental té l'assaig del mateix autor, *Economie d'acqua ed equilibri d'ambiente in Italia*, dins *Il declino degli elementi*, op. cit. La presència d'un imponent sistema hidrogràfic dominat pel curs del Po ha fet de les regions padanes el lloc geogràfic on, d'una manera més precoç que a moltes altres àrees d'Europa, s'ha anat difonent una agricultura fonamentada sobre l'ús sistemàtic de l'aigua. El conreu de l'arròs, els prats irrigats, etc. han donat vida a formes d'activitats productives que alteraven profundament l'ambient circumdant i tenien efectes importants sobre la salut dels pagesos i de les poblacions. En els esdeveniments històrics d'aquests conreus, entre el segle XVIII i el XX, sobretot en el de l'arròs, és possible observar com la pobresa dels mitjans tècnics no coincideix amb menors danys a l'ambient i com —al contrari— precisament un esforç de millorament tècnic, un nivell més elevat d'ús material dels recursos, ha portat al final a una relació més equilibrada entre explotació econòmica i ambient.

La recerca històrica sobre aquests temes és, doncs, tot just a l'inici, però deixa ja entreveure possibilitats inexplorades no sols de noves recerques —que s'afegiren a la massa de coneixements històrics fins ara acumulada, que és ja en veritat força consistent—, sinó de transformacions importants en la manera de considerar els mecanismes profunds que han regulat fins ara els processos d'acumulació de la riquesa, les relacions de poder, l'organització complexa de les nostres societats.

Traducció d'ELENA GRAU